

KANT: ORIENTATZEN JAKIN ESPAZIOAN ETA ESPEKULAZIOAN

Joxe Azurmendi
(Filosofia Saila, EHU)

Zalantza gabe era askotakoak ziren paradigma kartesiano-leibnizianoa, Alemanian wolffianismoan gorputzua, kolokarazteko arrazoiak, enpirismoaren eraginak zientifikoen artean indar hartzetik pietismoaren erreakziora elizguro ebangelikoan. Baina Kanten bilakaeran garrantzizkoa batez ere razionalismoaren barruan Crusiusek sortutako atezua izango da lehen printzipioen beren artean, finean ez bait du beste irtenbiderik asmatu ahal izango, arrazoimenaren kontzeptuaren errotiko irauketarena baizik. Kantek behin eta berriro aitortu du bere zorra eta gorazarrea Crusiusi «Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral» idazkitxoan. Oker handi gabe, metafisika berria ez bada, zahar wolffianoaren ezintasuna ikustarazi diola Crusiusek Kanti, esan liteke, krisi larri batean amilduz. Humek adina, derizkio Heimsoethen, Crusiusek iratzartu du Kant bere lozorro dogmatikotik.

Wolffianismoa monismoa da, bi printzipio goren leibnizianoak bat bakarrera bildu dituzenez geroz, haren baitan kontraesan printzipioaren eta arrazoi aski printzipioaren artean zegoen muga epistemiko subtila ezabatuz. Logikan, matematikan eta metafisikan Leibnizentzat kontraesan printzipioa, nahi bada, arrazoi aski printzipioa da, edo haren berdina, printzipio hark gobernatzen bait ditu zientziok; arrazoi aski printzipioak, aldiz, adiera espezifikoa, zientzia «historikoak» gobernatzen ditu (fisika, etab.), egia/errealitate kontingenteen unibertsoa alegia. Formalismo wolffianoak diferentzia hori metodo bat eta sistema silogistiko bakarraren uniformitatean urtuz bukatu du, dena azken printzipio bakar batetik esekiz. «Badirudi — idatzi du Cassirerek — razionalismoaren helmuga, gertarizko egien printzipioa orohar pentsamenduaren printzipio eratzaileetako gorenetik deduzitzen denean bakarrik lortzen dela. Arrazoi aski printzipioa zinez egia razional eta beharrezko bezala berma eta kredita dadin, erakutsi beharra dago printzipio honen suntsipenak kontraesana barnebilduko lukeela. Eta, egin ere, Wolffek egin egin du proba hori errigore silogistiko guztiarekin burutzeko ahalegina». Ezagutza orenen printzipio goren bakarra dago eta handik daude beste guztiak menpe.

Printzipio formal absolutu baten bakartasunari Crusiusek uko egin dio, puntu honetan Kantek darraikola: Crusiusen arabera ezagutzaren printzipio oinarritzaileak hainbat dira, desberdinak, bakoitza beregaina eta bata-bestera bihurtezinak, elkarren osagarri eta laguntzaileak baizik. Kontraesan printzipioa, formal edo logikoki egia orenen oinarri lehena eta unibertsalena izan arren, ezagutzaren alderdi formal edo hipotetiko hutsera mugatzen da: identitate-judizio soiletatik harutzago jauzteko printzipio materialak behar dira propio. (Kanten formulazioan: esistentzia ez dela predikatua, subjektutik/esentziatik esistentzia ez dela deduzitzen). Printzipio (material) gorenon egitekoa, esistentziari erreferituona alegia, ez posibilitateari, funtzio edukinen arautzailea izango litzateke ezagutzan, era honetan bitarteko posizio bat okupatuz bateko identitate eta kontraesan printzipio formal hutsen eta besteko zientzietan judizio enpirikoak artezen dituzten arau metodologiko edo praktikoen artean. Ondorioak ebidenteak dira ontologiarako: agerian geratzen bait da, errealitatearen ezagutza beti printzipio edukin extralogikodunetatik dagoela menpe, h.d., errealitatearen edozein ezagutzak printzipio a priori batzuk suposatzen dituela beharrezko eta unibertsalak eta halere ez formal soilak. Korapilo gordianoa printzipio formal eta materialen artean, edo materialen beren artean, inoiz konfliktua sortuz gero, korapilatzen zaigu. Printzipio batzuk, hala kontraesanarenak, ez dute ametitzen murriztapenik; printzipio materialek salbuespenak dituzte: hots, printzipio material edo sintetikoaren balio barrutia mugatua da eta haien balio moldea natura disziplinarrekoa; printzipio formalen errigorea geometrikoa da eta haien esparrua mugagabea. Ezagutzaren printzipio materialok, edukinaren eratzaileok, arrazoimenaren esentziakoak dira, baina arrazoimen finitorenak (kontraesanaren printzipio goren ez

bezala) eta, beraz, haiekin zerbait egokitzen ez bada ez da horregatik derrigor irrazionala edo ezinezkoa kontsideratu behar. Printzipioen arteko kalapiten (edo auzi «dialektikoen», adiera kantianoan) artean, espazioaren mugatutasun edo mugagabetasuna bezalakoetan esaterako, biok berdin ulerkaitezak bait dira arrazoimen finitorentzat, arazorik bihurriena askatasunarena da zalantza gabe, itxura guztiz adostezina arrazoi aski printzipioaren edo kausalitate legearen unibertsaltasunarekin. Printzipio desberdinen artean antzeko liskarrak geroz eta ugariagoak dira moralaren edo erlijiozko doktrinen garapide razional bat entseiatzen den orduko. Hortaz, hona korapiloa: zein printzipio edo erizpideren arabera behar du gidatu arrazoimenak, arrazoimenaren beraren esentziako printzipioen konflikto kasuan? Era honetan Crusiusek, Cassirerek ohartarazi legez, eskolastika razionalistaren ertzertzerraino ekarri gaitu, filosofia kritikorantz eramango duen planteamendua plazaratuz.

Filosofia alemanean arrazoimen modernoaren krisiak, edo arrazoimenaren ahalmenekiko auzi handiak, Panteismoaren Polemika zela-eta egin zuen publikoki eztanda, Kantek *Arrazoimen hutsaren kritika* agertu eta berehala. Polemika honetan F. Jacobik, Mendelssohnen aurka, filosofia razional huts batek, Spinozarena bezalakoak, nahitaez ateismora daramala, hots, arrazoimena zeharo ezgauza dela Jainkoari buruz ezer argitzeko, defendatzen zuen. Tesi honek Jacobirentzat arrazoimenaren ezaskitasunaren adiera zuen, fedezko osagarriaren beharrarena hortakoz. Polemika guzti horretan garrantzia bizia izan duen Spinozaren ateismoaren edo panteismoaren auzia aparte, kontua da, guretzat, arrazoimena bere buruarekin konfliktoan ageri zela Jainkoari buruz: Jainkoari baitestea irrazionala zen Jacobiren arabera; ebidentzia matematiko bati baitestea bezain razionalki saihestezina Mendelssohntzat. Nolanahi ere Jacobiren posizioa goteak soil, hau da, Jainkoari razionalki uko egin beharra zeukala aitortzen zuen razionalismo bat egoteak, gutxien-gutxienez «arrazoimen erratuaren» arazoa jartzen zion Mendelssohnen filosofia ilustratu arrazoimenean osoki fidatuari. Ilustrazio berlindarrarentzat «arrazoimen erratua»ren posibilitateak problema paradoxazkoa arras berria, planteatzen zuen. *Morgenstunden* saioetan (1785) Mendelssohnek bere esplikazio modua entseiatu du, baina erantzun definitibo bat, beste baterako agindua, eman gabe geratu da autorearen heriotzagatik polemikaren erdian bapatean. Mendelssohn hil eta gero deliberatu da Kant hain zuzen polemikan interbenitzera bere buruarekin konfliktoan dagoen arrazoimenaz filosofia kritikorekin arabera ebazpidea emateko eta bide batez adiskide hilaren (eta razionalismoaren) katramila filosofikoari askabidea apuntatzeko.

Artez erreparatu du Kantek «arrazoimenaren gida»ren kontzeptua, edo halako baten beharraren aitortza, Mendelssohnen azken-azken idazkietan bakarrik aurkitzen dela eta orduan behar bezalako garapena gabe. Izan ere gida baten premia onartzen bada arrazoimenarentzat, hala haren kanpoan aurkitzen da gida edo «errebelazio» hori eta arrazoimena hari subordinatua geratzen da (Lessingen erara), hala haren baitan aurkitzen da eta orduan arrazoimena gidatzen duen barne-lege edo arau moduko bat egon beharko du. Arazoa da, non aurkitu legea, arau edo gida bezala arrazoimenari balioko diona, esperientziarik ez dagoen eremuatan kontrol-harritarako, errigorez pentsatu edo espekulatu ahal izateko, ez burubero fantasiatu («schwärmen»). Alegia Kantek, nahasketa batere gabe, *erkennen*, *denken* eta *schwärmen* berezten ditu. Metafisika (filosofia) tradizionala eldarnioa izan da. Pentsatzea, aldiz, *denken*, edo bilatzen duen metafisika berria, ezagutza zientifikoena bezain errigorezkoa, beharrezkoa, ziurtasun guztizkoa nahi du Kantek. Pentsatzearen eta zientifikoki ezagutzearen diferentzia ziurtasunaren moduarekikoa bait da, ez maila edo graduarekikoa. Arazoa, orduan, espekulazioan errigorearen eta ziurtasun razionalaren euskarriak aurkitzea izango da.

Biziki deigarria da Kanten bi kontzeptu oinarritzko lehen aldiz polemikako «Was heißt: Sich im Denken orientieren?» saioetxoan agertzea: «arrazoimenaren beharra»rena eta «arrazoimenaren fedea»rena. Azken honek («Vernunftglaube»), terminologiari ohartzeko, ez du esan nahi «arrazoizko fedea», nahiz gaztelaniaz beti horrela itzulita irakurri ohi

dugun sentidorik batere gabe (García Morente, Gómez Caffarena, etab.). Arrazoimenaren fedea ez da arrazoimenak toleratu edo oneritzi ahalezkoa, bere kanpoan, jaingoagantik edo nondibait etorririko errebelazioen bati; baizik-eta hari bere naturak berak ezinbestean galdatua, barruan. Arrazoimenaren exigentzia bat da. Arrazoimenaren beharrek bere bategiten du.

Bere ahalmen teorikoa gaintzen dioten buruhausteek erasotako arrazoimenaren motiboa — KrV.ko lehen perpaus famatu hori —, arrazoimen premiatuarena, zaharra da Kant baitan. Itaun horiek jakinmin kaskalak asmatuak badira («izpiritu ikuslearen» kontuetan legez), abstenitzea izaten da zentzuzkoena. Besterik izango da itauna bere naturak berak arrazoimenari baitezpada hertsatua badio (arrazoimenaren beharra, «Bedürfnis der Vernunft»), ezingo bait zaio itzuri eta eman egin beharko da erantzunen bat, zuzena hala okerra. Horrela esplikatzeko ei da filosofiaren historiako absurdu asko. Orduan, ex parte rei ez egotean judizioen oinarriak eta ez kontrol posibilitaterik, aipatu beharrek berak balio beharko du arrazoimena erantzun bila espekulazioan gidatzeko eta berak oinarritu beharko du finean erantzunaren balioa ere. Kantismoan gai funtsezko honetan bi momentu berez daiteke: 1) oinarriaren (eta, beraz, erantzunaren) sendotasunarena eta 2) orientabide subjektibo honen hautapenaren justifikazioarena. Erantzunaren sendotasuna Kant baitan arrazoimen praktikoaren beharretan zimentatzen da, ezaguna denez. Orain ez zaigu interesatuko. Espekulazioan orientatzeko gida hori aitortu beharra, aldiz, espazioan orientatzen asmatzearekin analogian esplikatu du Kantek (AK VIII, 133 ss).

Gogora dezagun piska bat: Newtonentzat espazioa absolutua da; Leibnizentzat gauzen arteko erlaziozkoa; Kantentzat intuizio sentikorraren forma aprioriko hutsa. Horrela problema xeblete samar bat, hau da, gaiza baten orientazioa zeren erreferentziak definitzeko problema sortzen zaio sistema bakoitzari. Norantz daude unibertsoan gauzak orientatuta? Edo, norantz dago unibertso guztia orientatuta?

Orientatzea, hitzaren adiera propioenean, orientea seinatzen jakitea da, horizontea zatitu dugun lau eskualdeen artean ekialdea ezagutzea. Eguzkia ikusi zeruan eta, orain eguerdia dela baldin badakit, badakit handik hara hegoa, iparra, ekialdea eta mendebalea non tokatzen diren asmatzen ere. Horretarako, alabaina, beharrezkoa dut aurretik neure buruan diferentzia baten sentimendua («das Gefühl eines Unterschiedes an meinem eigenen Subject»), eskuin eta ezkerreko eskuen diferentziarena. «Hasi deskribatzen zirkulo bat eta, hartan inolako diferentziarik objektuetan behar izan gabe, ahalmenik ez banu izango ezkeretik eskuinerako mugimendua alderantzizkotik berezko eta era horretan gauzen posizioetan diferentzia bat a priori determinatzeko, ez nuke jakingo mendebalea horizonteko hegoaren eskuinean ipini beharko nukeen hala ezkerrean ipini eta horrela iparretik eta ekialdetik barrena berriro hegoraino zirkunferentzia burutu. Datu objektibo guztiekin ere zeruan, hortaz, berezketarrazoi subjektibo baten bitartez bakarrik orientatzen naiz halere geografikoki; eta milagro batez izar guztiak egun batean, bestela irudi bera eta bata-bestearekiko posizio bera gordeko balute, bakarrik bestela ekialdezkoa zena orain mendebalezkoa bilakatuko litzatekeela beren orientazioa, ez lioke gizonaren begik aldakuntza txikieneri erre- paratuko hurrengo gau oskarbian, eta astronomoa bera, ikusten duenari bakarrik egingo balio kasu eta ez sentitzen duenari, desorientatu egingo litzateke ezinbestean» (Ib., 135; cfr. II, 379).

Zeru izar alderantzuarren argumentua Leibnizek atera zuen Newtonen (hobeto, Clarken) aurka, espazioa ez errealtate absolutu legez, baina objektuen arteko erlaziozotasuna bezala ulertu beharrene alde. Funtsean figura inkongruenteen edo ispilatuen arazoa dugu hau (berdinak, baina aldebestekoak: esku biak bata-bestearekiko edo eskularru biak adibidez). In *Prolegomenoak* (1783) argumentu hau bai Newtonen eta bai Leibnizen aurka dakusgu erabilia, espazioak intuizioaren forma subjektiboa izan behar duela koaren proba gisa. Baina bitxiro asko Kant argumentu beraz lehenago espazio absolutuaren alde Leibnizen aurka baliatu izan da «Von dem ersten Grunde des Unterschiedes der Gegenden im Raume» artikuluan (1768; AK II, 375 ss).

Kanten gorabeherak espazioaren definizioan urte guztietan ez zaizkigu orain ardura noski, bai ordea haren oharxoak orientazioaz espazioan. Guregandik kanpo dagoena, zentzuen bitartez gure gorputzarekin harremanean sartzen den heinean ezagutzen dugu. Guk — kontzientziak, esan beharko genuke — badaukagu geure gorputzaren hirudimentsiozkotasunaren esperientzia bat eta esperientzia honen arabera eta handik hasita espazioan «eskualdeak» berezten ditugu: goia eta behea, aurrea eta atzea, eskuina eta ezkerria (nabariki «lekuak» ez direnak). Eskualdeok balio nolabait «absolutua» dute, aldaezina (ez objektuen artean erlaziozkoa). Hartzen badugu folio bat idatzita, idazkiaren arabera goia eta behea, ezkerria eta eskuina, aurrea eta atzea berezten ditugu. Folioa nolana jiratu eta biratu, bata-bestearekiko erlazioa zatien artean beti berdina da, baina gerta daiteke folioko goia behean tokatzea gure pertzepzioan, gure begien aurrealdekoa atzea izatea, etab. Berezi beharra daukagu, hortaz: a) espazio orokorra, non b) guk eskualdeak markatzen ditugun (iparra, hegoa; goia, behea, etab.), horien determinazioan segitzen ditugun erizpideak subjektibo hutsak bait dira, hots, gure gorputzezkotasunaren edo hirudimentsiozkotasunaren esperientziari erlaziozkoak; eta hirugarren, c) lekuak, gauza batzu eta besteen arteko erlazioen arabera seinalatzen ditugunak, eskualde haien markoetan beti ere. Espazio, eskualde eta leku hiru kontzeptuak beraz, Kanten terminoetan («Raum», «Gegend», «Ort»). Funtsezkoa guretzat, espazio orokor abstraktuaren eta leku partikular konkretuaren bitartekoa egiten duena, orientazioa definitzen duena (lekuarena edo munduarena), «sentimentu» subjektibo baten arabera bakarrik determinatzen dela («Gefühl»).

Medio subjektibo hauxe da Kanten arabera espekulazioan orientatzeko ere daukaguna: ez geure gorputzaren sentimentua, baina «das Gefühl des der Vernunft eigenen Bedürfnisses», arrazoimenak berea duen beharraren sentimentua (VIII, 136). Arrazoimenak gidarik behar badu, ez du halakotzat bere gain edo kanpoko instantziarik onartuko, bere baitako beharrak ditu hori.

Arrazoimena bere beharretan orientatzea, gizakia den subjektu moral eta intelektualaren erabateko autonomia baitestea da, bere buruarekiko arauzkotasunaren aitortza egitea gizatasunari. Arrazoimenak bere baitan aurkitzen du fundamentua kantismoan. Hein horretan arrazoimena oraindik auziperatu gabeko azken eta lehen subjektua zen apika (geroago honek izan duen sentidoan bederen). Fundamentuaren gaurko eztabaidan, artez kantianoa da zalantza gabe azken oinarria eztabaidaren (arrazoiketaren) autoinplikazio inmanenteetan bilatzea, oinarripenaren esangura logikoan («transzendentealean», hobeto), Apelek eta jarraitzaileek diharduten eran. Kontua da subjektu razionalaren eta behar subjektiboen birrazterketa batetik, Habermasen antzera, arrazoimen edo azken oinarriaren kontzeptu interdisziplinari eta hein batean erlatibo batek, ez ote duen beste hainbeste eskubide, proiektu zinez kantianoa kontsideratua izateko halaber. Ez kantianoa, horrek ere zalantza gabekotsua dirudi, fundamentuaren arazotik «pasatzea» litzateke, batzutan posmodernismoa deitzen dutena.